कक्षा १० मा शब्दार्थ शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका शिक्षण विधिहरुको अध्ययन

पुष्पा श्रेष्ठ
त्रि.वि. वि. दर्ता नं. ९-२-२१५-७९-२००४
परीक्षा क्रमाङ्क २१४०३३४/०६६
शैक्षिक वर्ष २०६५/२०६६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली शिक्षा विभाग
एम.एड.दोस्रो वर्षको नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांसको
प्रायोजनको लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
नेपाली शिक्षा विभाग
इन्द्रपुर, मोरङ

२०७०

कक्षा १० मा शब्दार्थ शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका शिक्षण विधिहरुको अध्ययन - पुष्पा श्रेष्ठ

शोधनिर्देशकको सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, ईन्द्रपुर मोरङ, एम.एड. दोस्रो वर्षकि छात्रा पुष्पा श्रेष्ठले मेरो निर्देशनमा रहि “कक्षा १० मा शव्दार्थ शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका शिक्षणविधिहरुको अध्ययन” शीर्षकको स्नातकोत्तर शोध प्रस्ताव तयार पार्नु भएको हो । यस शोधकार्य संग म सन्तुष्ट रहेको छु । अत्यन्त मेहनतपुर्वक तायार पारिएको शोध पत्र सम्वन्धित प्रायोजनकालागि उपयुक्त भएकाले स्वीकृतिकालागि सिफारिस गर्दछु ।

शोध निर्देशक

....

मेघनारायण श्रेष्ठ

(उपप्राध्यापक)

नेपाली शिक्षण समिति

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली शिक्षा विभाग

कृतज्ञनाज्ञापन

"कक्षा १० मा शव्दार्थ शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका शिक्षण विधिहरुको अध्ययन" शीर्षकको प्रस्तुत शोध पत्र मेरा आदारणीय गुरु मेघनारायण श्रेष्ठको निर्देशन तथा सल्लाह सुझावमा तयार पारिएको हो । आफ्ना अनेकौं व्यक्तिगत ब्यस्तताको पर्बाह नगरी अमुल्य समय दिई शीर्षक छनोटदेखि अन्तिम चरण सम्म उत्साहवर्द्धक प्रेरणा, हौसल्ला, सहि निर्देशन तथा महत्वपुर्ण सुझाव दिनु भएकाले यो कठिन कार्य पनि समयमा सहजताका साथ सम्पन्न गर्न सफल भएकी छु । यसका लागि म आदरणीय गुरु प्रति श्रद्धायुक्त कृतज्ञता ब्यक्त गर्न चाहन्छु ।

शोध प्रस्तावलाई विभागीय स्वीकृति प्रदान गरि यो शोधकार्य सम्पन्न गर्न अनुमति दिनुहने श्री सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, मोरङको नेपाली भाषा शिक्षा विभागका तात्कालिन विभाग्य प्रमुख श्री प्रेमप्रसाद भट्टराई ज्यूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । त्यसैगरी स्थलतग अध्ययनका लागि छनोट गरिएका विद्यालयहरुसंग सम्पर्क स्थापित गर्नका लागि सिफारिस गरी अध्ययनको वातावरणलाई सहज बनाउन महत्वपूर्ण भुमिका प्रदान गर्नुहुने आदारणीय क्याम्पस प्रमुख श्री पीतकुममार श्रेष्ठ ज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोध पत्र निर्माण गर्ने क्रममा सुरु देखि अन्त्यसम्म प्रत्यक्ष-अप्रत्क्ष सहयोग पुऱ्याउनुहुने नेपाली भाषा शिक्षा बर्तमान विभागीय प्रमुख श्री अमृतप्रसाद आचार्य ज्यू लगायत विभागका सम्पूपर्ण आदारणीय गुरुहरु प्रति समेत हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । यसरी नै पुस्तकालयीय अध्ययनमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने कर्मचारी मित्रहरुलाई पनि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहान्छु । साथै यस शोध अध्ययनमा आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि सहयोग गर्नुहुने अध्ययनक्षेत्रका विद्यालयशिक्षक र विद्यार्थीहरुलाई समेत धन्यवाद दिन चाहान्छु । शोध पत्र निमार्णको सिलसिलामा सहयोग पुऱ्याउनु हुने मेरा सम्पूर्ण साथीहरु र परिवारजन प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा यस शोध पत्रलाई कम्प्युटर टाइप गरी विशेष सहयोग पुऱ्याउने मोर्डन डिजिटल फोटो स्टुडियो तथा कम्युनिकेशन सेन्टर, सुकुना मोरङका प्रोपोराइटर धर्मेन्द्र दुलाललाई पनि धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

शोधकर्ता

पुष्पा श्रेष्ठ

शोधसार

शोधशीर्षक : **कक्षा १० मा शव्दार्थ शक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका शिक्षणविधिहरुको अध्ययन**

शोधकता : पुष्पा श्रेष्ठ

शोधनिर्देशक: मेघनारायण श्रेष्ठ

विभाग/क्याम्पस : नेपाली शिक्षण समिति/ सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, ईन्द्रपुर, मोरङ

शैक्षिक वर्ष : २०६६/०६७

पृष्ठ संख्या : ६७+१६

अध्याय : सङ्ख्या चार

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको नेपा.शि. ५९८ को पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो । यस शोधपत्रको शीर्षक "कक्षा १० मा शब्दार्थ शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका शिक्षण विधिहरूको अध्ययन'' रहेको छ ।

यस शोधपत्रको उद्देश्य कक्षा १० मा अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूले कक्षा १० को पाठ्यपुस्तकामा शब्दार्थ शिक्षणमा कुन-कुन शिक्षण विधिको प्रयोग गर्दछन् भनी पत्ता लगाउनु रहेको छ । कक्षा १० मा शाब्दार्थ शिक्षणमा प्रयोग गरिने शिक्षण विधिहरू के-कस्ता हुन्छन् ? शिक्षकले शब्दार्थ शिक्षणमा के कस्ता विधिहरूको प्रयोग गरेका छन् ? प्रयो गरिएका विधिहरूको उपयुक्तता कस्तो रहेको छ ? भन्ने समस्यामा आधारित यस शोध पत्रका लागि नेपाली विषय शिक्षण गर्दै आउनुभएका सामुदायिक विद्यालयका ५ र निजी विद्यालयका ५ गरी जम्मा १० वटा विद्यालयका नेपाली भाषा शिक्षकसँग कक्षा अवलोकलन तथा प्रश्नावलीबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरी निष्कर्ष निकाल्ने प्रयास गरिएको छ । मूलतः कक्षा अवलोकन विधिको साथै आंशिक रूपमा पुस्तकालयीय विधिको पनि प्रयोग गरिएको यस शोधपत्रमा शब्दार्थ शिक्षणमा प्रयोगमा ल्याउन सकिने सम्पूर्ण विधिलाई प्राथमिकताका साथ प्रयोगमा नल्याइएको र शिक्षण विद्यार्थी केन्द्रीत नभएको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रलाई चार अध्यायमा विभाजित गरिएको छ । पहिलो अध्यायमा शोध परिचय, दोस्रो अध्यायमा शव्दार्थ शिक्षण सम्वन्धी सैद्धान्तिक परिचय, तेस्रो अध्यायमा व्याख्या तथा विश्लेषण र चौथो अध्यायमा निष्कर्ष र सुझाव रहेको छ । यसलाई थप विश्वासनीयता तथा वैधता प्रदान गर्नका लागि शन्दर्भग्रन्थ सूची तथा परिशिष्ट समेत समावेश गरिएको छ ।

विषयसूची

	पृष्ठ सङ्ख्या
सिफारिसपत्र	I
कृतज्ञताज्ञापन	II
शोधसार	III
विषयसूची	IV-VII
तालिका सूची	VIII-X

अध्याय एक: शोधको परिचय

१. शोधशीर्षक	१
२. शोधप्रयोजन	१
३. समस्याकथन	१
४.अध्ययनको उद्धेश्य	१
५. पूर्व कार्यको समीक्षा	१-६
६. औचित्य र महत्व	६-७
७. सिमाङ्कन	७
८.शोध विधि	८
८.१. जनसंङख्या तथा नमुना छनौट	८
८.२ सामग्री निर्माण	८
८.३ सामग्री श्रोत	८
८.३.१ प्राथमिक श्रोत	८
८.३.२ द्धितीय स्रोत	८
९. शोधपत्रको रुपरेखा	८

अध्याय दुइः शब्दार्थशिक्षणको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि

२.१ शब्दार्थ शिक्षण को परिचय	९-११
२.२ शव्दको कोशीय र सन्दर्भपरक अर्थ	११
२.२.१ कोशीय अर्थ	११

२.२.२ सन्दर्भपरक अर्थ १२-१३
२.३ शब्द र अर्थ सम्बन्धहरू १३-१६
२.४ शब्दार्थ शिक्षणको महत्व र आवश्यकता १६-१८
२.५ शब्दार्थ शिक्षणका विधिहरू १८-१९
२.५.१ पर्यायवाचीकरण १९
२.५.२ आर्थीकरण १९-२०
२.५३ परिभाषीकरण २०
२.५.४ विपरीतार्थीकरण २०-२१
२.५.५ अनेकार्थीकरण २१
२.५.६ समावेशीकरण २१
२.५.७ वस्तु प्रत्यक्षीकरण २१-२२
२.५.८ आङ्गिक प्रदर्शन /नाटकीकरण २२
२.५.९ व्युत्पत्तीकरण २२-२३
२.५.१० प्रयोग व्याख्यीकरण २३

अध्याय तीन : व्याख्या तथा विश्लेषण

३.१ परिचय २४
३.२ विद्यालय र शिक्षकको विवरण २४-२५
३.३ कक्षा अवलोकन फारम र शिक्षकप्रश्नावलीबाट प्राप्त तथ्याङ्क विश्लेषण २५
३.३.१ पाठयोजना २५
३.३.१.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना २५-२६
३.३.१.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना २६
३.३.२ पूर्व पाठमा आधारित २६
३.३.२.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयको तुलना २६-२७
३.३.२.२ तालिमप्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना २७
३.३.३ विषयवस्तु केन्द्रित २७
३.३.३.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयको शिक्षकको तुलना २८
३.३.३.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना २८-२९
३.३.४ समय विभाजन २९

३.३.४.१ निजी र सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकको तुलना २९
३.३.४.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकहरूको तुलना २९-३०
३.३.५ शब्दको उच्चारण ३०
३.३.५.१: सामुदायिक र निजी विद्यालयको शिक्षकको तुलना ३०
३.३.५.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना ३१
३.३.६ शब्दको अर्थ ३१
३.३.६ १ सामुदायिक र निजी विद्यालयको शिक्षकको तुलना ३१-३२
३.३.६.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना ३२
३.३.७ शब्दको प्रयोग /वाक्यमा प्रयोग ३३
३.३.७.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयको शिक्षकको तुलना ३३
३.३.७.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना ३४
३.४ शिक्षण विधि ३४-३६
३.४.१ पर्यायवाचीकरण विधिको प्रयोग ३६
३.४.१.१ : सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना ३६-३७
३.४.१.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना ३७
३.४.२ आर्थीकरण विधिको प्रयोग ३७
३.४.२.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना ३७-३८
३.४.२.२ तालिमप्राप्त र तालिम अप्राप्त शिक्षकको तुलना ३८
३.४.३ परिभाषीकरण विधिको प्रयोग ३८
३.४.३.१ सामुदायिक र नीजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना ३८-३९
३.४.३.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना ३९
३.४.४ विपरीतार्थीकरण विधिको प्रयोग ३९
३.४.४.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना ३९-४०
३.४.४.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना ४०
३.४.५ अनेकार्थीकरण विधिको प्रयोग ४०
३.४.५.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना ४०-४१
३.४.५.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना ४१
३.४.६ आङ्गिकप्रदर्शन विधिको प्रयोग ४१
३.४.६.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना ४१-४२

३.४.६.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना ४२
३.४.७ व्युत्पत्तिकरण विधिको प्रयोग ४२
३.४.७.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना ४२-४३
३.४.७.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना ४३
३.४.८ प्रयोग अभ्यासीकरण विधिको प्रयोग ४३
३.४.८.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना ४३-४४
३.४.८.२ तालिमप्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना ४४
३.४.९ प्रयोग व्याख्यीकरण विधिको प्रयोग ४४
३.४.९.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना ४४-४५
३.४.९.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना ४५
३.४.१० शब्दार्थशिक्षणमा प्रयोग नभएका विधिहरू ४५-४६
३.४.११ शिक्षक प्रश्नावली फारमबाट प्राप्त तथ्याङ्क र बिश्लेषण ४६
३.४.११.१ सामुदायीक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना ४६-४७
३.४.११.२ तालिम प्राप्त र तालिम अप्राप्त शिक्षकको तुलना ४७-५४
३.४.१२ प्रयोग गर्न सकिने विधीहरूको समष्टिगत तालिका ५४
३.४.१२.१ सामुदायिक र नीजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना ५४-५५
३.४.१२.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना ५६-५७

अध्याय चार : निष्कर्ष र सुझाव

४.१ निष्कर्ष ५८-६५
४.२ सुझावहरू ६५-६६
४.३ शैक्षणिक प्रयोजन ६६-६७
४.४ भविष्यमा गर्न सकिने सम्भावित शोध शीर्षकहरु ६७
सन्दर्भ सामग्री XI
परिशिष्ट १ कक्षा अवलोकन प्रमाणपत्रको नमुना फारम XII
परिशिष्ट २ कक्षा अवलोकन फारमको नमुना XIII
परिशिष्ट ३ शिक्षकका लागि तयार पारिएको विषयगत प्रश्नावली नमुना XIV
परिशिष्ट ४ शिक्षकका लागि तयार पारिएको वस्तुगत प्रश्नावली नमुना XV
परिशिष्ट ५ कार्यसम्पादन विवरण XVI

तालिका सूची

तालिका नं. १ : विद्यालय र शिक्षकको विवरण

तालिका नं. २ : सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना (पाठयोजना निर्माण)

तालिका नं. ३ : तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना (पाठयोजना निर्माण)

तालिका नं. ४ : सामुदायिक र निजी विद्यालयको तुलना (पुर्वपाठमा आधारित)

तालिका नं. ५ : तालिमप्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना (पुर्वपाठमा आधारित)

तालिका नं. ६ :सामुदायिक र निजी विद्यालयको तुलना (विषयवस्तु केन्द्रित)

तालिका नं. ७ : तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना (विषयवस्तु केन्द्रित)

तालिका नं. ८ : निजी र सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकको तुलना (समय विभाजन)

तालिका नं. ९ : तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकहरूको तुलना (समय विभाजन)

तालिका नं. १० : सामुदायिक र निजी विद्यालयको शिक्षकको तुलना (शब्दको उच्चारण)

तालिका नं. ११ :तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना (शब्दको उच्चारण)

तालिका नं. १२ : सामुदायिक र निजी विद्यालयको शिक्षकको तुलना (शव्दको अर्थ)

तालिका नं. १३ : तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना (शव्दको अर्थ)

तालिका नं. १४ : सामुदायिक र निजी विद्यालयको शिक्षकको तुलना (शव्दको प्रयोग)

तालिका नं. १५ : तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना(शव्दको प्रयोग)

तालिका नं. १६ : शब्दार्थ शिक्षणमा प्रयोग गरिएका विधिहरू (शिक्षण विधि)

तलिका नं. १७ : सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना (पर्यायवाचीकरण विधिको प्रयोग

तालिका नं.१८ : तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना (पर्यायवाचीकरण विधिको प्रयोग

तालिका नं. १९ : सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना (आर्थीकरण विधिको प्रयोग

तालिका नं. २० : तालिमप्राप्त र तालिम अप्राप्त शिक्षकको तुलना (आर्थीकरण विधिको प्रयोग

तालिका नं. २१ : सामुदायिक र नीजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना (परिभाषीकरण विधिको प्रयोग

तालिका नं. २२ :तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना (परिभाषीकरण विधिको प्रयोग

तालिका नं.-२३ : सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना (विपरीतार्थीकरण विधिको प्रयोग)
तालिका नं. २४ : तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना (विपरीतार्थीकरण विधिको प्रयोग)
तालिका नं. २५ : सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना (अनेकार्थीकरण विधिको प्रायोग)
तालिका नं. २६ : तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना (अनेकार्थीकरण विधिको प्रायोग)
तालिका नं. २७ : सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना (आङ्गिक प्रदर्शन विधिको प्रयोग)
तालिका नं. २८ :तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना (आङ्गिक प्रदर्शन विधिको प्रयोग)
तालिका नं. २९ :सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना (व्युत्पत्तीकरण विधिको प्रयोग)
तालिका नं. ३० :तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना (व्युत्पत्तीकरण विधिको प्रयोग)
तालिका नं. -३१ :सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना (प्रयोग अभ्यासीकरण विधिको प्रयोग)
तालिका नं. ३२ :तालिमप्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना(प्रयोग अभ्यासीकरण विधिको प्रयोग)
तालिका नं. ३३ :सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना (प्रयोग व्याख्यीकरण विधिको प्रयोग)
तालिका नं. ३४ : तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना तुलना (प्रयोग व्याख्यीकरण विधिको प्रयोग)
तालिका नं. ३५ :सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकले प्रयोग नगरेका विधिहरू
तालिका नं. ३६ :सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना (सामाग्रीको प्रयोग)
तालिका नं. ३७ :तालिम प्राप्त र तालिम अप्राप्त शिक्षकको तुलना(सामाग्रीको प्रयोग)

तालिका नं. ३८ :सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना (शव्दार्थ शिक्षणका विधिहरू)

तालिका नं. ३९ :तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना(शव्दार्थ शिक्षणका विधिहरू)

तालिका नं. ४० :सामुदायिक र निजी विद्यालयको शिक्षकको तुलना (फरक-फरक विधि)

तालिका नं. ४१ :तालिम प्राप्त र तालिम अप्राप्त शिक्षकको तुलना (फरक-फरक विधि)

तालिका नं. ४२ :सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना (विद्यार्थी मूल्याङ्कन)

तालिका नं.- ४३ :तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना (विद्यार्थी मूल्याङ्कन)

तालिका नं. ४४ :सामुदायिक र नीजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना (प्रयोग गर्न सकिने विधिहरूको समष्टिगत तालिका)

तालिका नं. ४५ :तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना(प्रयोग गर्न सकिने विधिहरूको समष्टिगत तालिका)